

Statens fastighetsverk
Box 2263
103 16 STOCKHOLM

Beslut

Datum 2020-02-24
Dnr RAÄ-2019-2164

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Igelbäckens masugn, Algrenamarken 1:33, Askersunds kommun, Örebro län och Igelbäcken 1:14, Karlsborgs kommun, Västra Götalands län

Riksantikvarieämbetet beslutar med stöd av 6 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen att skyddsbestämmelser enligt här bifogade förslag ska gälla för Igelbäckens masugn.

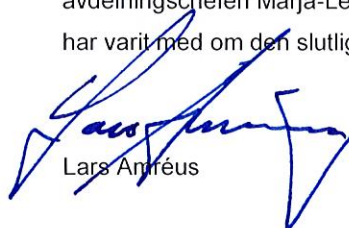
Redogörelse för ärende

Igelbäckens masugn är sedan 1993 statligt byggnadsminne med av regeringen fastställda skyddsbestämmelser. Riksantikvarieämbetet bedömer att skyddsbestämmelserna är otydliga och behöver justeras. Av vissa byggnader återstår t.ex. enbart grunden eller delar av grunden. Byggnadsminnets avgränsning är också oklar, bland annat ingår delar som inte förvaltas av staten. Tidigare beslut saknar även en beskrivning av objektet och bedömning av det kulturhistoriska värdet, vilket också är en anledning att ändra beslutet.

Riksantikvarieämbetet har därför upprättat ett förslag till ändring av skyddsbestämmelserna som 2019-10-14 remitterades till den förvaltande myndigheten Statens fastighetsverk. De synpunkter som framförts har inarbetats i föreliggande förslag.

Riksantikvarieämbetet
Storgatan 41
Box 5405
114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
E-post registrator@raa.se
Hemsida www.raa.se
Org.nr 202100-1090
Plusgiro 599 94-4
Bankgiro 5052-3620

Beslut i detta ärende har fattats av riksantikvarien Lars Amréus efter föredragning av handläggaren Jan Karlsson. Även överantikvarien Knut Weibull, avdelningschefen Marja-Leena Pilvesmaa och enhetschefen Solveig McKenzie har varit med om den slutliga handläggningen.

Lars Amréus

Jan Karlsson

Bilaga:

Skyddsbestämmelser med bilaga

Kopia till:

Länsstyrelsen i Örebro län

Länsstyrelsen i Västra Götalands län

Örebro läns musuem

Västergötlands museum

Askersunds kommun

Karlsborgs kommun

RAÄ/Bebyggelseregistret

Bilaga 1, RAÄ dnr RAÄ-2019-2164, 2020-02-24

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Igelbäckens masugn, Algrenamarken 1:33, Askersunds kommun, Örebro län och Igelbäcken 1:14, Karlsborgs kommun, Västra Götalands län

Det statliga byggnadsminnet Igelbäckens masugn omfattar det område som avgränsats på bifogade karta, se bilaga 1.

I byggnadsminnet ingår följande byggnader och anläggningar, se bilaga 2:

1. Masugn
2. Varmapparatus
3. Överbyggnad till vattenhjul
4. F.d. affär, tidigare smedja och snickeri

Följande skyddsbestämmelser ska gälla för byggnadsminnet:

1. Mark inom området får inte väsentligt ändras. Anläggningen ska hållas fri från tillkommande vegetation. Området får inte ytterligare bebyggas.
2. Grunder efter tidigare byggnader som finns inom det avgränsade området ingår i byggnadsminnet liksom dammen och stensatta vattenrännor.
3. Byggnadsminnet ska vårdas och underhållas så att det inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten ska utföras med material och metoder som är anpassade till dess egenart.
4. Byggnaderna får inte helt eller delvis rivas, byggas om eller byggas till eller på annat sätt förändras till sin exteriör.
5. I masugnen och varmapparathuset får stommen inte rivas, byggas om, göras ingrepp i eller ersättas med andra material.
6. I masugnen och varmapparathuset får ingrepp i eller ändring av äldre planlösning eller äldre fast inredning inte göras. Även äldre invändiga ytskikt får inte tas bort, övermålas, övertäckas eller på annat sätt förändras. Även invändigt underhåll ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadernas egenart och med sådan varsamhet att det kulturhistoriska värdet inte minskar.

Om det finns särskilda skäl får, enligt 7 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen, byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsbestämmelserna. Ansökan om tillstånd till sådan ändring lämnas på en särskild blankett till Riksantikvarieämbetet.

Begreppsförklaringar

Med *vård och underhåll av anläggningen* avses åtgärder för skötsel som behövs för att vidmakthålla tekniska egenskaper och utseende. Underhåll avser både arbeten som måste göras vid upprepade tillfällen och speciella åtgärder som ska hålla anläggningen i gott

tekniskt skick. Till underhåll räknas inte åtgärder som tillför en byggnad nya egenskaper, till exempel en ny kulör. Exempel på underhållsåtgärder är: ommålning, putslagning, lagning av tak och utbyte av skadade delar, dock inte omläggning av alla taktytor eller oputsning av hela byggnaden.

Med *material och metoder som är anpassade till anläggningens egenart* avses material och metoder som ursprungligen användes när en anläggning, byggnad eller byggnadsdel uppfördes. I de delar av byggnadsminnet där kulturhistoriskt relevanta material fortfarande används får dessa inte ersättas med andra material. Med metoder avses bland annat bearbetning av trä och applicering av puts och färg.

Med *stomme* avses byggnadens konstruktiva/bärande delar såsom bjälklag, balkar, pelare, valv, takstolar, bärande ytterväggar och bärande innervägg, murar, murstockar och grundkonstruktioner. Till stomme räknas inte de ytskikt som finns på bärande konstruktioner, till exempel putslager, färgskikt och golvmaterial.

Med *planlösning* avses det sätt rummen eller utrymmen i en byggnad är fördelade och belägna i förhållande till varandra. Med förändring avses till exempel rivning av väggar, trappor, upptagning eller igensättning av dörröppningar, ändring av kommunikationsvägar, rumsformer och rumsvolymer samt delning av rum med väggar eller bjälklag.

Med *fast inredning* avses det varmed byggnaden blivit försedd, om det är ägnat till stadigvarande bruk för byggnaden eller del av denna. Fast inredning omfattar till exempel dörrar, fönster, lister, taklister, paneler, golvbeläggning, trappor samt produktionsutrustning.

Med *ytskikt* avses samtliga lager av färg, tapeter, puts och obehandlade ytor.

Uppllysningar

Fornlämning

Området runt Igelbäckens masugn är även fornlämning och skyddas av kulturmiljölagen (1988:950). Länsstyrelsen är tillsynsmyndighet för fornlämningar enligt kulturmiljölagen.

Kulturhistorisk värdebeskrivning

Bergslagens gruvor och hyttor hade en gång en avgörande betydelse för Sveriges rikedom och politiska makt. I början av 1700-talet dominerade svenskt järn den europeiska marknaden och enligt vissa bedömningar svarade Sverige till och med för 30 procent av världens behov av smidbart järn. Rika järnmalmsförekomster, ymnigt förekommande vattendrag och outtömliga skogar gav Sverige ett försteg framför andra länder – ett försteg som kunde behållas så länge som tackjärnsframställningen baserades på träkol. Kvaliteten på det svenska stångjärnet, som hade färskats i träkolshårdarna, betraktades dock som överlägsen och därför kunde exporten öka stadigt fram till 1880-talet.

Bergsbruket har präglat Bergslagens utveckling från 1100-talet fram till 1970-talet. I Örebro län har sedan medeltiden funnits omkring 300 hyttor. Idag finns endast ett fåtal hyttanläggningar bevarade, Igelbäckens masugn är en av dessa. Hyttan var i drift fram till 1923.

Anläggningen i Igelbäcken är intressant ur ett industrihistoriskt perspektiv. Den väl bevarade tekniska utrustningen, den sociala miljön med labbit och närheten till andra bruksmiljöer ger den flera pedagogiska dimensioner. Masugnen är relativt intakt och illustrerar på ett tydligt sätt järnframställningsprocessen så som den såg ut kring sekelskiftet 1900. Igelbäckens masugn framställde järn som exporterades över hela världen.

Kort historisk och beskrivning av anläggningen

Anders von Boij och hans son Anton byggde i slutet av 1600-talet upp ett bruksimperium i Tiveden. 1696 fick masugnen vid Igelbäcken sina privilegier. Vid den tidpunkten hade bruket troligen redan varit i drift en tid. Malm hämtades från gruvor i Garpa, Västerby och Nyhytte medan kolen kolades på allmänningarna i Tivedsskogen. Lokaliseringen till Igelbäcken motiverades av tillgång till vattenkraft och träkol samt goda möjligheter till transport över vatten. Den lilla Igelbäcken drev vattenhjulet som gav kraft till rostugnens hiss, krossverk och blåsmaskin. Tackjärnet som producerades transporterades till hamrarna i Algrena och Aspabruk och en del exporterades. Ett tjugotal arbetare skötte driften av hyttan. Runt dem fanns torpare, kolare, körare, lastare och andra som behövdes för att verksamheten skulle fungera.

Efter Anton von Boijs bortgång 1710 drevs Igelbäckens masugn under ett par hundra år som en del av det närliggande Aspa bruk. Hyttan byggdes om kontinuerligt under tiden som en var i drift. 1758-59 byggdes hela anläggningen om, mulltimmershyttan, med grund av gråsten, var då ca åtta meter hög. Även ett nytt kolhus byggdes.

1805 byggdes en järnbod och även rådstugan nybyggdes vid denna tid. 1808 bestod anläggningen av masugn med rådstuga, stamp- och slipverk, kolhus, järnbod och bostad enligt ett brandförsäkringsprotokoll. 1826 byggdes hela anläggningen om igen på den gamla grunden, den tidigare mulltimmerhyttan ersattes av en ny masugn helt byggd i sten. Årtalet 1826 målades på muren. Trettio år senare höjdes masugnspipan med fyra meter och fick då sin höga träöverbyggnad.

1835 installerades den första varmapparaten och ungefär samtidigt byggdes en rostugn. Varmapparaten användes för att förvärma blästerluften innan den blåstes in i ugnens nedre del. Det nuvarande varmapparathuset byggdes 1884 och står invid masugnen på höga murade pelare, i botten slaggsten och överst tegel. Samtidigt byggdes åter en ny rostugn.

Laxå Bruk AB köpte år 1900 Aspa Bruk AB inklusive Igelbäckens masugn. Järnbruket vid Aspa lades ned omedelbart, men verksamheten vid Igelbäcken hålls igång fram till 1923. Detta berodde främst på att dåvarande chefen för Laxå Bruk AB, bergsingenjör Carl Sahlin, var starkt intresserad av äldre järnbruk och järnhantering. 1902 hade man dessutom investerat i ett nytt maskinhus med en ångdriven blåsmaskin på den västra sidan av Igelbäcken. I sen tid byggdes även en järnväg från hyttan ned till lastageplatsen vid Vättern.

1947 såldes Laxå bruk till svenska staten och skogen, där Igelbäcken ingick, överfördes till Domänverket.

1987 rustades masugnen, varmapparathuset och byggnaden över vattenhjulet upp med arbetsmarknadsmedel.

I dag återstår av hyttanläggningen främst själva masugnen med det anslutande varmapparathuset. Rådstugan är dock riven. Intill hyttan finns dessutom ett någorlunda väl bevarat vattenhjul, som drev en numer försvunnen malmstamp och rostugnen. Resten av anläggningen består av lämningar efter byggnader och anordningar rivna under 1930- och 40-talen, som husgrunder till rostugn, rådstuga, maskinhus, malmhus och järnbod, ramper

till banor och annat. Dessutom minner också hyttdammen och stora slagghögar om platsens forna betydelse. Smedjan och snickeriet, som 1945 byggdes om till Konsumaffär, finns också kvar söder om masugnen.

Masugnen har överst ett ställe av kvaderstenar av granit och ovanför stället är masugnspipans yttermur uppförd av tegel. Taket är täckt med enkupigt tegel på bräder, papp och läkt. På masugnskransen finns malm- och kalkbås samt en svängbar kransvåg med skopa och skaft. Gasledningarna finns kvar i masugnen. Masugnspipan har så kallat öppet uppsättningsmål, vilket helt enkelt innebär att pipan var öppen upp till. Alla äldre masugnar var byggda på så sätt och gasen som bildades under blåsningen lämnade ugnen i en kranslåga som syntes vida omkring. Mot slutet av 1800-talet ville man ta tillvara all gas från masugnarna och för det ändamålet konstruerades slutna uppsättningsmål, vilket dock inte gjordes i Igelbäcken.

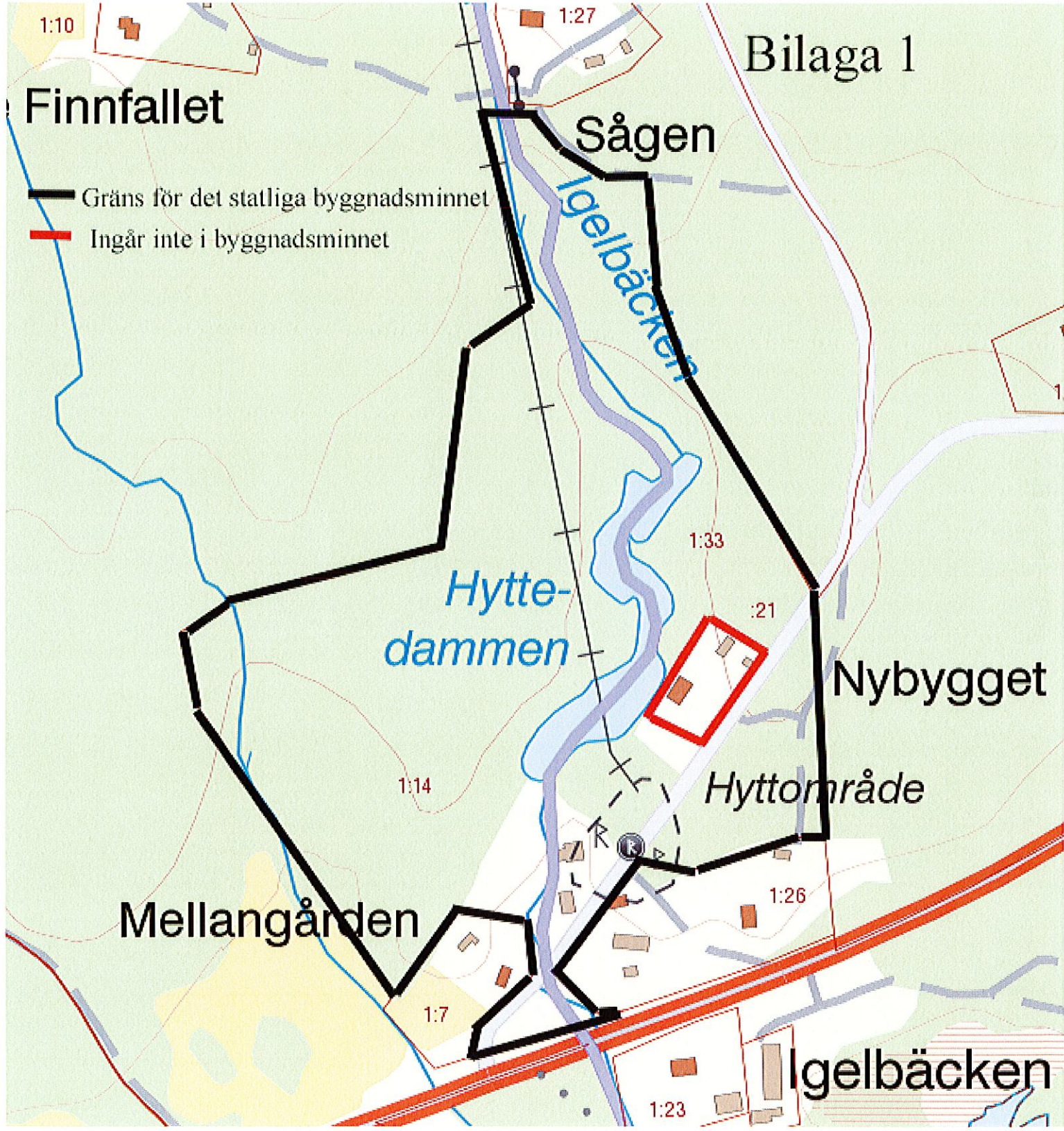
Varmapparathuset, som är sammanbyggt med masugnen, är uppfört av tegel på ett sex meter högt fundament av slaggsten och tegel, på den övre delen av huset står själva varmapparaten. Taket är täckt med enkupigt tegel.

Överbyggnaden till vattenhjulet fick nytt tak 1957. Byggnaden är ett stolpverk med ett sadeltak täckt med tegel. Taket förnyades även vid upprustningen 1987.

I anslutning till hyttan finns flera byggnader som också hörde till verksamheten, exempelvis hyttarbetarnas förläggning (labbi), senare ombyggt till skogsarbetarbostad. Mellangården som var masmästarens bostad och även flera andra bostadshus finns kvar. Bostadshusen är idag i privat ägo.

Finnfallet

- Gräns för det statliga byggnadsminnet
- Ingår inte i byggnadsminnet

Sågen

Hyttedammen

Mellangården

Nybygget

Hyttområde

Igelbäckens

Bilaga 2

